

Instrukce k přípravě ke zkoušce z Vývoje spisovné češtiny

Do období baroka bylo vše potřebné důkladně probráno a podle potřeby provázeno učebním materiálem.

Národní obrození a obrozenský pravopis je třeba nastudovat z učebnice D. Šlosara ad. Spisovný jazyk v dějinách české společnosti, 2009 (dále jen Šlosar 2009) nebo z hesel Obrozenská čeština a Obrozenský pravopis v NESČ (Nový encyklopedický slovník češtiny, 2016). K nim přidávám pojednání o češtině v habsburské monarchii:

Počátky výuky češtiny v habsburské monarchii: Před vznikem českého národního hnutí byla společenská úloha češtiny dána jednak potřebami absolutistického mnohonárodnostního státu, jednak opozicí české zemské šlechty k centralizující police vlády. Zájem rakouského státu o český jazyk sledoval zřetele ryze praktické. Proto se obracel k češtině především jako k živému jazyku, kterým mluvila značná část obyvatelstva a který byl použitelný také ve styku s jinými slovanskými národnostmi monarchie. Výuka češtiny tedy vyplývala především z potřeby zvládnout složitou národnostní situaci říše. Měla na zřeteli především jistou sumu praktických znalostí nezbytných pro vojenskou, politickou a hospodářskou správu. Mělo být vychováno úřednictvo schopné překládat a vykládat nařízení vlády a usnesení sněmu a dále důstojnický sbor, který by byl schopen dorozumět se česky s vojáky různých slovanských národností (ti totiž tvořili velkou část armády). K tomu přistupovalo osvícenské úsilí aktivizovat jazykově českou osvětu rolnictvo k větší produktivitě zemědělské práce (za tímto účelem byly do češtiny překládány různé spisy pro poučení rolníků, např. o dobytčích nemocech), ale především mělo předcházet zbytečným úmrtím a epidemiím (např. vysoké kojenecké úmrtnosti měly čelit pokusy zvýšit kvalifikaci porodních bab, a to prostřednictvím překladů nejnovějších porodnických příruček, např. J. V. Zlobický přeložil spis Uvedení k pravému a dokonalému babímu umění..., Vídeň 1772).

- 1) První školou v habsburské monarchii, na níž byla zavedena výuka českého jazyka, byla **tereziánská vojenská akademie ve Vídeňském Novém Městě** (od 1752 – vyučující: **Ant. Klobás, V. Wiedemann...**). Zpočátku učili podle gramatiky Jandytovy, od vydání gramatiky Pohlovy se tato užívala až do konce 18. stol. V průběhu druhé poloviny 18. stol. se čeština vyučovala na podobných typech škol nejen ve Vídni, ale i v českých zemích: např. ve Vídni ještě na tereziánské rytířské akademii, určené šlechtické mládeži (tam měli učitele češtiny již od r. 1746), nebo na rytířské a ženijní akademii (od r. 1785), v Brně např. na šlechtické akademii, a to od r. 1778 (bližší poučení: Kudělka a kol.: Česká slavistika, 1995, s. 53n).
- 2) Rovněž při zavedení výuky vysokoškolské byly sledovány zřetele praktické. Prvenství patří **Vídni**. Zde **byla r. 1775 zřízena katedra českého jazyka a literatury a prvním profesorem české řeči a literatury se stal Josef Valentin Zlobický**. Přes naznačené cíle praktické usiloval Zlobický o to, aby měla výuka vědecký ráz. Výklad o jazyce spojil s výkladem o české literatuře (měl z obojího bohaté – až obdivuhodné znalosti a k tomu jednu z nejbohatších soukromých knihoven té doby). Jím zavedené učební postupy pak byly uplatňovány i později v Praze. Zlobický přednášel podle gramatiky Tomsovy (Böhmische Sprachlehre, 1782). Stojí za zmínku, že Zlobický současně působil jako úřední překladatel, zejména zákonů (např. Všeobecný řád soudní, 1781) a jako cenzor českých a slavistických prací. Po potřeby překladu si pořizoval sbírky

slov jako doplňky k tehdejší slovníkům a ochotně je půjčoval těm, kdož se chystali psát slovník, např. Thamovi, část Zlobického sbírek začlenil do svého slovníku i Jungmann. Zlobický byl v kontaktu s řadou tehdejších významných osobností vědy. V odborné literatuře bývá často citován v souvislosti se svou korespondencí s Dobrovským (vydal Patera, 1908). Podrobněji **Vintr – Pleskalová (eds.): Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození..., 2004.**

- 3) **Na pražské univerzitě** bylo vyučování češtiny zavedeno r. 1791. I zde měla výuka zpočátku praktické zaměření. Posluchači měli získat speciální znalosti potřebné pro překlad z němčiny do češtiny a naopak a také pro překlad starých českých textů. Cíl určil požadavky na výběr profesora. Ten měl vedle živého jazyka znát též starou češtinu. Program výuky: dvouměsíční gramatický kurz, dále četba klasiků s upozorňováním na jevy syntaktické a na slovník. S výkladem starobylých slov, která již nebyla obecně srozumitelná, měl být spojen výklad dějin českého jazyka, dále mělo být upozorňováno na užívání češtiny ve veřejném životě, a to se zvláštním zřetelem na dochované ústavní a právní památky. Prvním profesorem češtiny byl Fr. Martin Pelcl, druhým Jan Nejedlý.
- 4) Podrobněji: Kudělka 1995, viz výše, Pleskalová ad. (eds.): Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky, 2007, NESČ.

Poobrozenská čeština 19. století – téma je třeba nastudovat z učebnice (Šlosar 2009), a to kapitulu Přirozený rozvoj spisovného jazyka od 40. let 19. stol. nebo z NESČ (heslo Poobrozenská čeština 19. stol.)

Čeština první poloviny 20. stol.: základní text Šlosar 2009 (První polovina 20. stol.) a možno doplnit heslem z NESČ (Čeština první poloviny 20. stol.). + povinně nastudovat příložený text o češtině za protektorátu.

Dittmann: Český jazyk za protektorátu 1939-1945 (Čeština a dějiny, Olomouc 2013, 126n)

Od dob národního obrození byl moderní pojem českého národa pevně spojen s českým jazykem. Pojmy jazyk a národ byly spjaty už ve stč. lexikálněsémantickém systému, např. stč. jazyk i stsl. języкъ znamenaly 'národ' i 'jazyk'. V dob protektorátu se prestiž českého jazyka ještě zvyšuje, mj. i díky vyspělosti českého básnického jazyka a jeho reakci na Mnichov. Obrat k národní minulosti a významným spisovatelům se projevil nejen řadou publikací, ale i např. převezněním ostatků K. H. Máchy z Litoměřic (r. 1938) a jejich slavnostním uložením na Vyšehradě v květnu 1939. Důležitost češtiny byla akcentována otevřeně i v dobovém tisku. Např. dne 13. 7. 1939 byl v Národních listech otištěn fejeton *Mluvte česky* vyzvedávající hodnotu mateřštiny. Z druhé strany ale sílil germanizační tlak. Prostor Čech a Moravy, označený Heydrichem za „srdce říše“, měl být zcela germanizován. Podle sčítání lidí z r. 1921 žilo v ČSR přes 3 miliony občanů německé národnosti (včetně Židů), z toho 2. mil. v Čechách. Čeština se v protektorátu ocitla v podřadném postavení zajištěném i právně. V jazykovědě se ještě podařilo uskutečnit nějaké projekty (Co daly naše země Evropě a lidstvu, red. Mathesius, dlouho vycházelo Slovo a slovesnost, vyšla Pravidla českého pravopisu).

Česká věda byla protektorátními událostmi postižena výrazně. České vysoké školy byly od 17. listopadu 1939 zavřeny, střední školství omezeno, chyběly učebnice, protože staré se

užívat nesměly a nové nevznikaly. Pražský ling. kroužek ztratil některé své čelné představitele (Trubeckoj zemřel, Jakobson emigroval, konce války se nedožil Mathesius atd.), někteří badatelé stali oběťmi heydrichiády, např. slavisté Páta a Frček. Zkrátka ztráta řady významných vědeckých a kulturních osobností, spisovatelů, okleštění vědeckého a kulturního života, propracovaná cenzura, bylo zastaveno téměř 1900 periodik. Jazyková politika okupantů směřovala k oslabení češtiny a preferenci němčiny přestože podíl Němců tvořil v r. 1940 jen 3, 5 % z celkového počtu obyvatel. V r. 1939 dvojí úřední jazyk – německý a český, byla zavedena dvojjazyčnost v písemném styku mezi úřady, uliční názvy byly buď přeloženy do němčiny, nebo změněny (brněnská *Masarykova ul.* byla přejmenována na *Hermann Göring Strasse*).

Dopad protektorátního období na češtinu: Č. nebyla protektorátním obdobím výrazněji poznamenána, trvaleji zůstaly – kromě některých reálií, např. *esesák* - jen některé lexikální jednotky a frazeologismy: *nasadit do práce*, jiné rychle vymizely (*nadrasák* 'příslušník nadrasy'). Do mluvené češtiny proniklo např. *arbačajamt*, *pracák*. Specifické téma tvoří čeština v koncentračních táborech a věznicích – např. přejímky *lágrfíra* 'velitel tábora', *sanatorium* 'relativně lepší věznice nebo tábor'. Protektorátní humor byl soudržným prostředkem vzdoru a výsměchu okupantům. Např. homonyma došla uplatnění ve vtipu po německém útoku na Norsko: *Němci chtějí Nory poněmčit, ale Norové chtějí Němce ponořit*. Akronymum *Ahoj* - *Adolfa Hitlera pověsíme jistě*. Jazyk oficiálního protektorátního tisku nese všechny znaky totalitního jazyka

Po válce nenávidí k německým slovům i vlastním jménům. Vtip o Adolfovi: lidé si mění něm. křestní jména (*Adolf Kakáč* se chce po válce přejmenovat na *Jaroslav Kakáč*), v toponymech se odstraňuje přívlastek *německý* (*Německý Brod*).

Čeština druhé poloviny 20. stol.: Pouze NESČ heslo Čeština druhé poloviny 20. stol.